

اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی بر کاهش گامافوبیا یا ترس از ازدواج در دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز

علی ایمان‌زاده¹

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی بر کاهش گامافوبیا یا ترس از ازدواج در دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز بود. **روش:** پژوهش حاضر یک پژوهش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون همراه با گروه گواه بود. جامعه پژوهش کلیه دانشجویان زن مقطع دکتری دانشگاه تبریز بودند که از میان آنها 30 نفر به صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی (15 نفر) و کنترل (15 نفر) جایگزین شدند. از ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته گامافوبیا به عنوان پیش‌آزمون - پس‌آزمون در این پژوهش استفاده شد. برنامه آموزشی طراحی شده به عنوان متغیر مستقل در هشت جلسه یک ساعته، هفته‌ای دو جلسه روی آنها اجرا شد و در نهایت، داده‌ها با استفاده از تحلیل کواریانس و در نرم‌افزار اس.پی.اس.اس-13 تحلیل شدند. در تحلیل داده‌ها از آزمون تحلیل کواریانس چندمتغیری با طرح اندازه‌گیری مکرر و تک‌متغیری استفاده شد. **یافته‌ها:** نتایج، کاهش معنادار میانگین نمرات پس‌آزمون گامافوبیای گروه آزمایشی در مقایسه با نمرات گروه کنترل را نشان داد. به طور کل، آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی در سطح معناداری سبب کاهش گامافوبیا یا ترس از ازدواج می‌شود. **نتیجه‌گیری:** از برنامه آموزش فلسفه ازدواج بر مبنای دیدگاه اسلامی برای کاهش ترس از ازدواج دانشجویان تحصیلات تکمیلی استفاده شود.

واژگان کلیدی: اثربخشی، ازدواج، فرهنگ اسلامی، گامافوبیا، دانشجویان تحصیلات تکمیلی.

دریافت مقاله: 98/06/11؛ تصویب نهایی: 98/12/15

1. دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تربیت مدرس، دانشیار گروه علوم تربیتی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تبریز.
(نویسنده مسئول) / نشانی: تبریز، بلوار 29 بهمن، دانشگاه تبریز / نمابر: 04133392082 / Email: aliimanzadeh@tabrizu.ac.ir

الف) مقدمه

ازدواج از مهم‌ترین رخدادهای زندگی اجتماعی است که بیشتر افراد آن را تجربه می‌کنند و آینده فرد را تا حد زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهد. اغراق نیست اگر گفته شود بنای یک زندگی موفق در گرو ازدواجی مناسب است (سوس،¹ 2004). ازدواج به عنوان اولین گام برای تشکیل نهاد خانواده، به معنی در هم آمیختن دو چشم‌اندار، دو تاریخچه و ارزشها و جهان‌بینی‌های متفاوت است. در واقع؛ ازدواج اولین و مهم‌ترین مرحله در چرخه زندگی خانوادگی است که در آن انتخاب همسر صورت می‌گیرد و موفقیت در دیگر مراحل زندگی به موفقیت در این مرحله بستگی دارد (نیتزل و هریس،² 2016). ازدواج مستحکم، اساس خانواده قوی و باثبات است. (السون³ و همکاران، 1987)

از نظر اخلاقی، ازدواج و تشکیل خانواده یعنی علاقه‌مند شدن و توجه کردن به سرنوشت دیگران که اولین مرحله خروج از خود طبیعی فردی و توسعه یافتن شخصیت اجتماعی انسان است. بدون شک تمام پسران و دختران در سنین خاصی نیازمند به ازدواج‌اند (سمی، 1382). این یک نیاز طبیعی و غریزی است که از درون انسان، بدون تلقین و تعلیم سرچشمه می‌گیرد. فلسفه و رهاورد ازدواج علاوه بر ارضای نیاز جنسی، تعهد، تکامل و رشد شخصیت انسانها و رساندن ایشان به آرامش و بهداشت روانی است (طی‌نیا، 1393). بنابر این، ازدواج و رابطه زناشویی، منبع حمایت و صمیمیت و لذت انسان است. از دهه گذشته این سؤال که ازدواج چگونه شکل می‌گیرد و کدام عوامل بر موفقیت یا شکست آن مؤثر است، به یکی از دغدغه‌های پژوهشی روان‌شناسان تبدیل شده است (گاتمن و لونسون،⁴ 2000). در دهه‌های اخیر، تغییر در الگوهای ازدواج، بی‌رغبتی به ازدواج، ازدواج در سنین بالا یا ازدواج نکردن به طور کلی، افزایش چشمگیری داشته است (جونز،⁵ 2004). با وجود گرایشهای فردگرایانه انسان، جمع‌گرایی و گرایش به اجتماع در انسان قوی‌تر است و انسانها با فعالیتهایی نظیر تدوین قوانین مشترک، تشکیل اجتماعات و ازدواج، به تقویت آن اقدام می‌کنند (چرلین،⁶ 2009). سازه نگرش به ازدواج نشان‌دهنده احساسات و تمایلات، پیش‌داوری‌ها یا سوگیری‌ها، تصورات از پیش فرض شده و ترسها و عقاید راسخ افراد درباره ازدواج است. بنابر این، نگرش فرد به ازدواج، شیوه فکر و احساس او درباره ازدواج است (ممانی و ماتینی،⁷ 2016). یکی از مسائل حال حاضر جامعه ایران، با توجه به افزایش سن ازدواج، عدم میل و رغبت به ازدواج در جوانان است. به نظر می‌رسد جوانان در آستانه ازدواج، از یک ترس یا نگرانی درباره ازدواج و مسائل مربوط به آن رنج می‌برند. در واقع؛ مسائل

1. Sousou

2. Nietzel & Harris

3. Olson

4. Gottman & Levenson

5. Jones

6. Cherlin

7. Memani & Mathitti

205 ♦ علی ایمانزاده

خانوادگی، اقتصادی و اجتماعی، ازدواج جوانان را با ترس همراه کرده و آن را به تأخیر می‌اندازد. (سیف‌زاده و قبری، 1393)

بسیاری از پدیده‌ها افزون بر کارکردهای مثبت، کارکردهای منفی نیز دارند. اگرچه ازدواج در سن پایین می‌تواند باعث بروز مشکلات زیادی از جمله تفاهم نداشتن بین زن و شوهر شود؛ ولی ازدواج در سن بالا نیز افزون بر به ایجاد شکاف عمیق از لحاظ درک و تفاهم بین والدین و فرزندان، برای پدر و مادر نیز عواقبی ناخوشایند به همراه دارد. یکی از آسیب‌های افزایش سن ازدواج، تشدید خطر بارداری برای زنان است (کاظمی‌پور، 1384). بارداری در سن بالا می‌تواند سلامت مادر و جنین را به خطر اندازد. این مسئله با تغییراتی در زندگی روانی مادر همراه است و از آنجا که بچه‌دار شدن خود می‌توان استرس‌زا باشد و نیاز به تلاش زیاد و سازگاری با شرایط جدید دارد، بهتر است تا پیش از 35 سالگی انجام شود. اما اگر به دلایلی این کار به تأخیر افتاد، زن و مرد باید مطمئن شوند که از تمامی عواقب و مشکلات احتمالی آگاهی دارند و برای کاستن از آن بکوشند. یکی دیگر از آسیب‌های احتمالی افزایش سن ازدواج و متعاقب آن افزایش سن بچه‌دار شدن، فاصله سنی زیاد بین پدر و مادر و فرزندان و به تبع آن، فاصله فکری و عاطفی میان آنهاست (اکبری، 1392). ویژگی‌های شخصیتی افراد در سنین مختلف تغییر می‌کند و در هر دوره، مشخصات و نیازهای خاصی در فرد به وجود می‌آید. بر اساس همین قاعده، به طور معمول افرادی که در سن بالای 35 و 40 سال پدر و مادر شدن را تجربه می‌کنند، اغلب حساس‌ترند و حتی بیش از اندازه حمایتگر می‌شوند. در واقع، یا خیلی حمایتگرند یا خیلی احساسی. حال آنکه حمایت افراطی، خواه ناخواه مانع رشد بخشی از توانمندی‌ها در کودک می‌شود. کودک در این شرایط نمی‌آموزد که چطور به توافق و تفاهم برسد؛ نه گفتن را یاد نمی‌گیرد و در عین حال خطرپذیری و نیروی جسارت‌ورزی در او پایین می‌آید. از سوی دیگر، پدر و مادر در این سن اغلب همه چیز را برای کودک خود فراهم می‌کنند و همین باعث می‌شود ناخودآگاه ترس از دست دادن کودک را به او منتقل کنند. (اسکندر جراتی، 1387)

در حالت کلی می‌توان گفت که ترس از ازدواج منجر به احتمال مجرد ماندن و از دست دادن فواید ازدواج خواهد شد. یکی از موارد مؤثر در انتخاب همسر و تصمیم‌گیری برای ازدواج، تفکیک خویشتن از خانواده اصلی است که بر میل به ازدواج یا دوری از آن تأثیر می‌گذارد. افراد با سطح خودتمیزی بالا، از لحاظ عاطفی به شدت به دیگران وابسته نیستند و ضرورتی برای بریدن از دیگران هم ندارند و از لحاظ احساسی و فکری دارای وضعیت خود متعادل‌اند و افراد با سطح خودتفکیکی ضعیف، دارای فکری نامنعطف و برش عاطفی‌اند و به طور کلی سطح بالایی از اضطراب را تجربه می‌کنند. (پوتراپی و نامدارپور، 1396)

هر عاملی که موجب عدم شکل‌گیری ازدواج دختر و پسر یا تأخیر در ازدواج شود، عامل بازدارنده ازدواج نامیده می‌شود. این عوامل شامل مشکلات اقتصادی، رسم و رسوم اشتباه، آزادی‌های نابجا، فرار از مسئولیت، خدمت سربازی پسران، مشکلات خانه‌داری، سختگیری و انحصارگری در انتخاب همسر، فقر و

موارد دیگری از این قبیل است. بررسی پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که ازدواج و مسائل آن یکی از دغدغه‌های اصلی پژوهشگران بوده است. در پژوهش طیبی‌نیا (1393)، موانع ازدواج چنین معرفی شده‌اند: مشکلات مادی و اقتصادی، مهریه سنگین، ترس از فقر، نبودن افق روشن، نداشتن امید به زندگی در آینده، طولانی شدن دوران تحصیل، امکان برقراری ارتباط‌های نامشروع و عدم اعتماد پسران و دختران جوان به یکدیگر. میل به ازدواج می‌تواند با ترس از مسئولیت یا از دست دادن آزادی خود، همراه باشد (نصری و همکاران، 1386). ترس، واکنشی هیجانی است و از تعبیر انسان که موقعیتی خطرناک و تهدید برای سلامتی اوست، ناشی می‌شود. پیش‌بینی فرد از اینکه نمی‌تواند با تهدید یا خطر محیطی مقابله کند، به عنوان منبع ترس حائز اهمیت است (مولای و ناشک، 1395). در زمینه ازدواج افراد می‌توانند بر اساس تیپهای شخصیتی متفاوت، ترسهای مختلفی داشته باشند. شخصیت می‌تواند در همه جنبه‌های زندگی افراد نقش داشته باشد. هر انسان منحصر به فرد است و ارزشها، نیازها، باورها و انتظارات خاص خود را دارد که در مجموع، شخصیت وی را شکل می‌دهند و عامل تعیین‌کننده سازش او با محیط می‌شوند (سودهر و همکاران، 2013). شاید بتوان گفت که تیپهای مختلف شخصیت افراد، یکی از تأثیرگذارترین جنبه‌ها بر ازدواج و ترس از آن است. (علامه، 1397)

کورتیس و سوسمن (1994) در مقاله «عوامل مرتبط با ترس از ازدواج»، عناصری را مشخص می‌کنند که به نظر می‌رسد بر ترس از ازدواج یا برخی الگوهای اجتنابی مرتبط با تعهدات زناشویی تأثیر می‌گذارند. داده‌های دفتر سرشماری نشان می‌دهد که افزایش تعداد افراد، یا تأخیر تعهدات زناشویی را به تعویق انداخته یا به طور کامل از آن اجتناب کرده است؛ لذا تحقیقات بیشتری برای تعیین تأثیرات احتمالی صورت گرفته است. اگر چه ادبیات نشان می‌دهد که مردان به طور سنتی مشکلات زیادی را در تعهدات زناشویی داشته‌اند، اما زنان بیشتر از ازدواج اجتناب می‌کنند. برخی از عوامل مرتبط با آن عبارت بودند از: ترس از دست دادن هویت، کنترل امور مالی و پذیرش مسئولیت بزرگسالان. توجه دقیق به چنین ترسهایی ممکن است به درمان پزشکان کمک کند تا به طور مداوم بر موانع پیش از موعد تعهدات زناشویی متمرکز شوند. هاینس (2005) در مقاله «ترس از ازدواج‌های عجیب و غریب، رابطه زوجهای متأهل و قانونی مهاجرتها در ایالات متحده» می‌گوید در حالی که کارمند غیر قانونی بودم، یک زوج برای کمک درخواست داده بودند که یکی از آنان مهاجر زن غیر ترنسسی بود که با مردی فرانسوی مقیم ایالات متحده ازدواج کرده بود. هالی² (2017) در مقاله «ازدواج‌درمانی»، عوامل فاکتور گذار بر ترس از ازدواج را عوامل نگرشی و مبتنی بر فلسفه زندگی افراد می‌داند و می‌گوید افراد برخوردار از روحیه بقای نسل و حیات، ترس از ازدواج کمتری

1. Sudhir, Kale & Shrivastava
2. Haley

دارند. کورنو و همکاران¹ (2017) طی پژوهشی در باب سن ازدواج، یکی از معضلات اساسی جوامع مدرن را افزایش سن ازدواج و عدم تمایل به فرزندآوری در جوامع غربی می‌دانند. از دیدگاه آنان، اضطرابهای ناشی از بعد ازدواج، ترس از خیانت‌های زناشویی و کمبود و فقدان حمایت‌های بعد از فرزندآوری، از جمله دلایل عدم تمایل زنان برای ازدواج است.

نتایج تحلیل واریانس اندازه‌گیری مؤلفه‌ها در پژوهش رجیبی و همکاران (1396) که با هدف بررسی اثربخشی آموزش پیش از ازدواج بر مبنای انتخاب بین فردی و برنامه دانش در کاهش ترس ازدواج و افزایش انگیزه ازدواج انجام شد، نشان داد که انتخاب بین فردی و برنامه دانش قبل از ازدواج، ترس ازدواج و افزایش انگیزه ازدواج در گروه آزمایش را در مقایسه با گروه کنترل در پس‌آزمون و پیگیری کاهش می‌دهد. شوئن و چونک (2006) معتقدند که انصراف از ازدواج با عواملی چون: افزایش سطح بر تحصیلات و میزان اشتغال زنان، تفاوت‌های جنسیتی کمتر در دریافت حقوق، نابرابری بیشتر در بین مردان و نابرابری اقتصادی میان گروه‌های نژادی مرتبط است. (استرانگ، 2008)

از طرف دیگر، تعویق ازدواج دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی پدیده‌ای جهانی و اغلب بسته به شخصیت افراد است و در اکثر کشورهای دنیا به عنوان چالشی اساسی مطرح است (شوایزر،² 2018). پژوهشها ارتباط معناداری بین سطح تحصیلات بالاتر و عدم تمایل به ازدواج را نشان می‌دهند (گوزالس و مارچین،³ 2018). آمار و ارقام در کشور ما نیز بیانگر این است که افزایش سن ازدواج در میان افراد دارای تحصیلات عالی یا دانشجویان تحصیلات عالی، بیش از سایر افراد جامعه است. بر اساس سرشماری سال 1385، درصد افراد هرگز ازدواج‌نکرده که در مقاطع بالایی تحصیلی قرار دارند، برای سه گروه سنی مطرح‌شده پیشین، برای مردان به ترتیب: 91، 54 و 17 درصد و برای زنان: 77، 43 و 21 درصد است. بنابر این، بخش قابل توجهی از افزایش سن ازدواج، در میان این قشر از جامعه به وقوع می‌پیوندد. (محمودیان و دوراهکی، 1391)

با توجه به اینکه بخش عظیمی از دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز را دخترانی تشکیل می‌دهند که هنوز موفق به ازدواج نشده‌اند و این عدم ازدواج ممکن است به خاطر ترس آنان از مقوله ازدواج باشد، پژوهش در باب این مسئله می‌تواند برخی از چالش‌های فراروی تعویق ازدواج و ترس از ازدواج را مرتفع سازد. با مطالعه و بررسی پژوهشهایی که اثربخشی ازدواج بر مبنای آموزه‌های اسلامی بر کاهش ترس از ازدواج آنان انجام شده است و از جمع‌آوری نتایج و یافته‌های آنها این نتیجه به دست می‌آید که هیچ کدام از پژوهش‌های انجام شده در برگیرنده اثربخشی آموزش اثربخشی ازدواج بر مبنای آموزه‌های اسلامی در کاهش گامافوبیا یا ترس از ازدواج دانشجویان تحصیلات تکمیلی نبوده است و

1. *Corno, Hildebrandt & Voena*

2. *Schweizer*

3. *González & Marcén*

208 ♦ اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر ...

فقدان پژوهش و شکاف پژوهشی در این زمینه نمود بیشتری دارد. لذا این پژوهش به دنبال ارزیابی اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی بر کاهش گامافوبیا یا ترس از ازدواج در دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز است.

ب) روش پژوهش

پژوهش حاضر یک پژوهش نیمه‌تجربی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه گواه است. جامعه پژوهش، کلیه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز بودند که 30 نفر از آنان با روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی (15 نفر) و کنترل (15 نفر) جایگزین شدند. از ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته گامافوبیا یا ترس از ازدواج به عنوان پیش‌آزمون - پس‌آزمون در این پژوهش استفاده شد. از هر دو گروه، پیش‌آزمون ترس از ازدواج گرفته شد. ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته شامل 21 سؤال و سه خرده‌مقیاس عوامل درون‌زا، عوامل برون‌زا و آرمانگرایی یا کمالگرایی است. مؤلفه‌های پرسشنامه از پژوهش‌های قبلی پژوهشگر حاصل شده است که به بررسی تجربیات زیسته دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز به روش پدیدارشناختی پرداخته است. (ایمان‌زاده، 1399)

عوامل درون‌زا عواملی‌اند که بیشتر به خصوصیات شخصیتی افراد ارتباط دارند؛ از جمله این عوامل می‌توان به خصوصیات نظیر درون‌نگرا بودن افراد، تفرّدگرایی، ترس از تعهدپذیری، عدم اعتماد به جنس مخالف و ... اشاره کرد. عوامل برون‌زا عوامل خارج از درون انسان است و بر ترس آنان از ازدواج تأثیر می‌گذارد. از جمله این عوامل می‌توان به وضعیت نامطلوب اقتصادی جامعه، آینده شغلی مبهم، مهریه سنگین، موانع فرهنگی نامطلوب و ... اشاره کرد. عامل کمالگرایی یا آرمانگرایی به فاصله بین وضع موجود و وضع مطلوب در نگرش افراد اشاره دارد. فراهم شدن همه نیازهای زندگی در بدو ازدواج، ازدواج با همسطح خود از لحاظ تحصیلات و ...، از جمله مؤلفه‌های آرمانگرایی به عنوان عوامل تأثیرگذار در ترس از ازدواج است. با جمع این خرده‌مقیاسها، نمره کلی ترس از ازدواج به دست می‌آید. سؤالات بر مبنای لیکرت هفت درجه‌ای تنظیم شده و حد بالای نمرات، 147 و حد پایین آن 21 محاسبه می‌شود؛ نمرات بالاتر از 75 نشان‌دهنده ترس از ازدواج است. ضریب اطمینان پرسشنامه، 0/89 به دست آمد و روایی آن نیز از طریق نظر متخصصان امر احراز شده است. برنامه آموزشی طراحی شده به عنوان متغیر مستقل در هشت جلسه یک ساعته، هفته‌ای دو جلسه روی آنها اجرا شد و در نهایت، داده‌ها با استفاده از تحلیل کواریانس و در نرم‌افزار اس.پی.اس.اس-13 تحلیل شدند. در تحلیل داده‌ها از آزمون تحلیل کواریانس تک‌متغیره و چندمتغیره استفاده شد. برای محتوای آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی از کتابهای «مبانی روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ و ارزشهای اسلامی» و «روان‌شناسی ازدواج و شکوه

209 **علی ایمانزاده** ♦

همسری» تألیف دکتر غلامعلی افروز و مقالات مرتبط با ازدواج از دیدگاه ادیان آسمانی استفاده شده است. برنامه آموزشی طراحی شده مطابق جدول 1 ارائه شد.

جدول 1: سرفصل محتوای جلسات مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی

جلسه	شرح جلسات
اول	آشنایی با اعضای گروه، معارفه خود به عنوان مدرس، معرفی اعضا، بیان قوانین و اهداف گروه و ایجاد حس تعهد برای ادامه جلسات
دوم	ازدواج، فلسفه ازدواج، ازدواج به عنوان یک نیاز، هنگامه ازدواج
سوم	اصول و شاخصهای ازدواج در فرهنگ اسلامی، معیارهای انتخاب همسر مطلوب در نگاه اسلامی ذیل ویژگیهای زیستی، شناختی و ...
چهارم	عوامل تأثیرگذار بر ازدواج و عدم آن از قبیل عوامل اقتصادی، عوامل فرهنگی، عوامل اجتماعی و ... و راهکارهای دینی برای برون رفت از این معضلات و مشکلات
پنجم	ازدواج از دیدگاه متون دینی قرآن، نهج البلاغه و احادیث و تبیین ضرورت و راهکارهای آن از دیدگاه این متون
ششم	ازدواج از دیدگاه مکاتب و ادیان غربی، نقد نگرش غربی به ازدواج، تبیین راههای جایگزین برای ازدواج از دیدگاه انسان غربی از قبیل ازدواج سفید، همجنس‌گرایی، ازدواج با محارم، ازدواج گروهی و امثال آن
هفتم	ارتباط ازدواج با سلامت روان، ازدواج آسان و راهکارهای نهادینه سازی آن و ازدواج دیر هنگام و زود هنگام و پیامدهای آن و ...
هشتم	جمع‌بندی جلسات و اجرای پس‌آزمون

ج) یافته‌ها

22 نفر از شرکت کنندگان، دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد و هشت نفر از مشارکت کنندگان، دانشجوی مقطع دکتری دانشگاه تبریز بودند. سه نفر از شرکت کنندگان دارای سابقه طلاق بودند. چهار نفر از شرکت کنندگان تک‌والدینی زندگی می‌کردند.

جدول 2: میانگین و انحراف معیار نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون مؤلفه‌های ترس از ازدواج در گروههای آزمایش و گواه

ابعاد گامافوبیا	آزمون	گروه آزمایش		گروه گواه	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
نمره کل	پیش‌آزمون	74/93	4/75	77/27	4/41
	پس‌آزمون	64	2/55	76/47	4/19
عوامل درون‌زا	پیش‌آزمون	24/15	3/85	24/45	2/68
	پس‌آزمون	19/06	2/76	24/32	2/65
عوامل برون‌زا	پیش‌آزمون	32/35	3/73	30/23	3/96
	پس‌آزمون	21/08	2/64	28/62	4/09
آرمانگرایی	پیش‌آزمون	22/53	3/85	23/58	3/76
	پس‌آزمون	17/25	2/21	23/55	3/75

210 ♦ اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر ...

نتایج جدول 2 نشان می‌دهد که بیشترین میانگین در پیش‌آزمون مربوط به عوامل برون‌زا در گروه آزمایش: $3/73 \pm 32/35$ و در گروه کنترل: $3/96 \pm 30/23$ بود. در حالت کلی بین میانگین نمرات ترس از ازدواج و مؤلفه‌های آن در مرحله پیش‌آزمون گروه آزمایش و کنترل، تفاوت چشمگیری وجود نداشت؛ در حالی که میانگین‌های مربوط به گروه آزمایش پس از آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی، کاهش در میانگین نمرات ترس از ازدواج گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل نشان داد؛ به صورتی که میانگین نمرات ترس از ازدواج پس از آموزش این مبانی در گروه آزمایش از $4/75 \pm 74/93$ به $2/55 \pm 64$ کاهش یافت.

جدول 3: نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره روی میانگین نمرات تفاضل (پیش‌آزمون-پس‌آزمون) ترس از ازدواج و مؤلفه‌های آن در گروه آزمایش و گواه

نام آزمون	ارزش	Df فرضیه	Df خطا	F	سطح معناداری
آزمون اثر پیلاپی	0/384	2	27	24/75	0/001
آزمون لامبدای ویکلز	0/622	2	27	24/75	0/001
آزمون اثر هتلینگ	1/45	2	27	24/75	0/001
آزمون بزرگ‌ترین ریشه روی	1/45	2	27	24/75	0/001

بر اساس نتایج جدول 3، بین گروه آزمایش و گواه پس از آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی، تفاوت معنادار در سطح $0/001$ حداقل در یکی از مؤلفه‌های ترس از ازدواج وجود دارد. جدول 4 در تبیین این نکته است که تفاوت معنادار در کدام مؤلفه است.

جدول 4: نتایج تحلیل کواریانس چندمتغیره میانگین نمره‌های پس‌آزمون متغیرهای پژوهش در گروه‌های آزمایش و گواه

منبع	درجه آزادی	میانگین مجذورات	اف	سطح معناداری	مجذور اتا
عوامل درون‌زا	1	771/52	56/10	0/001	0/68
عوامل برون‌زا	1	1019/45	78/86	0/001	0/77
آرمانگرایی	1	514/65	74/56	0/001	0/74
ترس از ازدواج	1	703/20	101/48	0/001	0/79

بررسی جدول 4 نشان می‌دهد میزان اف برای عوامل درون‌زا $56/10$ ، برای عوامل برون‌زا $78/86$ ، برای آرمانگرایی $74/56$ و برای ترس از ازدواج $101/48$ به دست آمده که در سطح $0/001$ معنادار است. با کنترل نمرات پیش‌آزمون بین دانشجویان تحصیلات تکمیلی گروه آزمایش با گروه کنترل از لحاظ ترس از ازدواج در مؤلفه‌های عوامل درون‌زا، عوامل برون‌زا و آرمانگرایی تفاوت معناداری پس از آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی مشاهده شد ($p=0,0001$). میزان تأثیر به ترتیب: $0/68$ ، $0/77$ و $0/74$ بود؛ یعنی 68 درصد از تفاوت‌های فردی در نمرات ترس از ازدواج در زمینه عوامل درون‌زا،

0/77 درصد در زمینه عوامل برون‌زا و 0/74 درصد در زمینه آرمانگرایی مربوط به تأثیر آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی بود.

د) بحث و نتیجه‌گیری

یکی از موضوعات نیازمند همفکری حوزه‌های علمی و نهادهای متفاوت مرتبط با ازدواج، موضوع سن ازدواج است که دارای ابعاد حقوقی، روانی، اخلاقی، اجتماعی و آموزشی است (فریدمن و تاکاشیتا،¹ 2015). موافقان و مخالفان ازدواج زودهنگام و دیرهنگام، هر کدام ایده و دیدگاه‌های خاص خود را در این زمینه دارند و این امر باعث شده است سن ازدواج امری متناقض‌نما جلوه کند (ایمان‌زاده و علیور، 1395). با تغییر سبک زندگی افراد و عوامل مؤثر بر آن، گرایش به عدم ازدواج یا تأخیر در آن، یکی از مسائل اساسی جوامع امروزی است. این امر در دانشجویان تحصیلات تکمیلی با فراوانی بیشتری مشاهده می‌شود (ایمان‌زاده و همکاران، 1396). یکی از عوامل منجر به ازدواج دیرهنگام، ترس افراد از ازدواج است که از مؤلفه‌ها و فاکتورهای زیادی نشئت می‌گیرد. در این راستا، هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی بود.

نتایج کلی پژوهش حاضر نشان داد بین دانشجویانی که آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی را در بستر فرهنگ اسلامی دریافت کرده با دانشجویانی که این آموزش را دریافت نکرده‌اند، از نظر ترس از ازدواج و مؤلفه آن؛ یعنی عوامل درون‌زا، عوامل برون‌زا و آرمانگرایی، تفاوت معناداری وجود دارد و میزان ترس از ازدواج دانشجویانی که این آموزش را دریافت کرده‌اند به طور معناداری کاهش یافته است. یافته‌های پژوهش حاضر همسو با یافته‌های پژوهش کورنو و همکاران (2017)، رجبی و همکاران (2017)، کورتیس و سوسمن (1994) و استرانگ (2008) همسویی دارد. پژوهش عباسی شوازی (1395) در باب بررسی علل افزایش سن ازدواج دختران با تکیه بر تغییرات سبک زندگی به نتیجه همسو با یافته‌های پژوهش حاضر اشاره دارد و نتایج آن نشان می‌دهد که بین متغیرهای اشتغال دختران، بالا رفتن سطح تحصیلات، فردگرایی، ازدیاد ازدواجهای ناموفق در بین اطرافیان، پایگاه اقتصادی و اجتماعی، بالا رفتن سطح خواسته‌ها و انتظارات و بی‌اعتمادی اجتماعی که از مؤلفه‌های سبک زندگی‌اند و ترس آنان از ازدواج و افزایش سن ازدواج دختران، رابطه معناداری وجود دارد.

در پژوهش حاضر، هر سه عامل موانع برون‌زا، موانع درون‌زا و کمال‌گرایی و آرمانگرایی، به عنوان عوامل تأثیرگذار بر تأخیر آنان در ازدواج عنوان شده است.

212 ♦ اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر ...

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که در دانشجویانی که آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی را در بستر فرهنگ اسلامی دریافت کردند، عوامل برون‌زای تأثیرگذار بر ترس آنان از ازدواج کاهش یافته است. مشکلات اقتصادی، ترس از مسئولیت‌پذیری در دوره ازدواج، ترس از تهیه و فراهم‌سازی وسایل و مقدمات اولیه زندگی، ازدواجهای ناموفق در بین اعضای خانواده، افزایش روزافزون عدم پایداری زوجین به همدیگر و خیانت زناشویی آنان نسبت به هم، فقدان حمایت اجتماعی و آداب و رسوم کلیشه‌ای، از جمله عوامل برون‌زای ترس از ازدواج‌اند. یافته‌های این بخش از پژوهش با یافته‌های کورنو و همکاران (2017) و کورتیس و سوسمن (1994) در باب نقش‌آفرینی عوامل برون‌زا در ترس از ازدواج افراد همسویی نشان می‌دهد. همچنین یافته‌های این بخش از پژوهش با یافته‌های طیبی‌نیا (1393) که مشکلات مادی و اقتصادی، مهریه سنگین، ترس از فقر، نبودن افق روشن، طولانی شدن دوران تحصیل و امکان برقراری ارتباط‌های نامشروع را از موانع اصلی ازدواج معرفی کرده بود، همسوست.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی در بستر فرهنگ اسلامی بر کاهش عوامل درون‌زای تأثیرگذار بر ترس آنها از ازدواج تأثیرگذار است. این عوامل که به طور عمده از فاکتورهای درونی سرچشمه می‌گیرند، عواملی‌اند که رفع آنها نیازمند تغییرات در بینش و نگرش افراد است. نگرش منفی نسبت به ازدواج، شخصیت درون‌گرا و منزوی، عدم تمایل به رفتارهای جمع‌گرایانه، ضعف باورهای دینی و نهادینه نشدن آنها، تفسیرهای نادرست و نابجا از حقوق زن و نوع آزادی، از جمله این عوامل‌اند. یافته‌های ایمان‌زاده و همکاران (1396)، شوایزر (2018) و طیبی‌نیا (1393) با یافته‌های این بخش از پژوهش همسوست. از دیدگاه شوایزر، ترس از ازدواج بیش از آنکه معلول عوامل خارجی باشد، ریشه در شخصیت افراد و تیپ شخصیتی افراد دارد. از دیدگاه کریستنسن نوگوس¹ (2019)، افراد دارای نگرش منفی به جنس مخالف و خودبرتربینی جنسیتی تمایل چندانی برای ازدواج تر خود نشان نمی‌دهند و از گام‌افروبی برخوردارند. از دیدگاه سواپیرز² (2019)، یکی از عوامل تأثیرگذار بر ترس افراد از ازدواج، ورود مکتبهای فلسفی نوین است که توانسته بر نگرش افراد در عصر حاضر تأثیرگذار باشد. زنان دارای نگرش فمینیستی و به ویژه فمینیسم پساساختارگرا، نگرش منفی و ترس نسبت به تعهدات زناشویی و ازدواج دارند.

همچنین یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد در دانشجویانی که آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی را در بستر فرهنگ اسلامی دریافت کرده‌اند، عوامل کمال‌گرایی به عنوان عامل تأثیرگذار بر ترس آنان از ازدواج نیز کاهش یافته است. برخی از عوامل ترس از ازدواج با فلسفه حاکم بر فرد در ارتباط است. نظام ارزشگذاری فرد، دیدگاه معرفت‌شناسانه و هستی‌شناسانه او نسبت به جهان و هم‌نوع می‌تواند یکی از عوامل

---

1. Christensen-Nugues
2. Swiercz

213 علی ایمانزاده

او در ترس از ازدواج باشد. افراد برخوردار از نگرش آرمانگرایانه ممکن است در انتخاب همسر مناسب با محدودیتهای اساسی مواجه باشند. نداشتن امید نسبت به آینده و تضعیف جایگاه پدیدآورنده هستی در نظام معرفت‌شناختی فرد ممکن است اقدام او را برای تشکیل زندگی مشترک با مشکل مواجه کند. امید به آینده و اینکه تدبیرکننده هستی در ادامه مسیر زندگی همراه انسان است، می‌تواند خیلی از موانع پیش روی ازدواج را از بین ببرد. یافته‌های این بخش از پژوهش با پژوهش گونزالس و مارچین (2018) و ایمانزاده (1399) همسوست. مطالعه پدیدارشناسانه تجربیات دختران تبریز نشان داد یکی از بنیادی‌ترین عوامل تأثیرگذار بر ترس دانشجویان دختر از ازدواج، آرمانگرایی و ایدئال‌گرایی است و این دانشجویان به تبع تحصیلات بالاتر خود، انتظار یک زندگی کامل را در بدو ازدواج دارند. یافته‌های این پژوهش همسو با یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که افراد دارای ترس از ازدواج به تدبیرگری خالق هستی در کمک به مسائل و مشکلات حین و بعد از ازدواج چندان اعتقادی ندارند. یافته‌های پژوهش پوشنیک¹ (2018) نشان می‌دهد که افراد دارای نگرش رئالیستی نسبت به افراد آرمانگرا، نگرش واقع‌بینانه‌تری به زندگی دارند و این افراد نسبت به افراد ایدئالیست، پیمانهای زناشویی محکم‌تری را ایجاد می‌کنند.

پژوهش حاضر با محدودیتهایی هم مواجه بوده است؛ از جمله: محدود کردن اجرای آموزش به زنان و محدود بودن جلسات آموزشی. از طرفی، درونی‌سازی ارزشها و مفاهیم اخلاقی همیشه مستلزم زمان طولانی است و ممکن است این جلسات محدود نتواند به طور واقعی منجر به تغییر بنیادین در نظام دانشی و نگرشی فرد و نظام هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی وی شود.

با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

برنامه آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ اسلامی برای خانواده‌ها و در مؤسسات آموزشی و تربیتی مورد توجه مسئولان قرار گیرد.

ورود فرهنگهای غربی در باب ازدواج از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و تغییر اساسی در الگوی سبک زندگی که اغلب متناقض با فرهنگ غنی دینی عمل می‌کنند، چالشی است که باید مورد توجه مسئولان قرار بگیرد.

ورود فلسفه‌های و مکاتب فکری جدید از جمله فمینیسم پست‌مدرن و جابه‌جایی جایگاه واقعی زن در جامعه، از جمله چالشهایی است که می‌تواند تغییرات بنیادین در گرایش به ازدواج ایجاد کند. می‌توان با برگزاری کارگاهها و سخنرانی‌هایی برای دانشجویان در جامعه دانشگاهی، ضمن تبیین مبانی این مکاتب فلسفی، چالشهای آن را برای جامعه و دانشجویان و به خصوص دانشجویان تحصیلات تکمیلی روشن کرد.

214 ♦ اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر ...

با توجه به اینکه بخش عظیمی از ترس از ازدواج عوامل برون‌زاست و مسائل فرهنگی و اقتصادی نقش بسزایی در آن دارد، تدوین بسته‌های حمایتی از ازدواج، رفع موانع اقتصادی ازدواج و افزایش سطح فرهنگی خانواده‌ها و تهیه بسته‌های حمایتی برای دانشجویان متأهل در نظام آموزشی، از جمله راهکارهای غلبه بر ترس دانشجویان از ازدواج است.

منابع

- ابوترابی، بنت‌الهدی و فهیمه نامدارپور (1396). «پیش‌بینی ترس از ازدواج بر اساس تفکیک خویشتن و ابعاد آن در دختران مجرد 25-45 ساله در شهرستان نجف‌آباد 95-1394». سومین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی ایران. قم: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی.
- اسکندری چراتی، آذر (1387). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تأخیر سن ازدواج در ایران با تأکید بر استان گلستان». جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد آشتیان، سال چهارم، ش 3.
- اکبری، رحمان (1392). «چرا فاصله سنی فرزندان و والدین نباید زیاد باشد». خبرنامه قطره.
- افروز، غلامعلی (1394). «مبانی روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ و ارزشهای اسلامی». تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- افروز، غلامعلی (1394). «روانشناسی ازدواج و شکوه همسر‌داری». تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- ایمان‌زاده، علی (1399). «تجربیات زیسته دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز از گام‌افویا یا ترس از ازدواج: مطالعه‌ای پدیدارشناختی». پژوهش‌های نوین روان‌شناختی دانشگاه تبریز، [در دست انتشار برای بهار].
- ایمان‌زاده، علی و سریه علیپور (1395). «تجربه زیسته زنان مرند از مشکلات ازدواج زودهنگام». زن و فرهنگ، ش 8(30): 31-46.
- ایمان‌زاده، علی، صدیقه محمدزاده و سریه علیپور (1396). «تجربیات زیسته دانشجویان تحصیلات تکمیلی دختر دانشگاه تبریز از ازدواج دیرهنگام (مطالعه‌ای پدیدارشناختی)». زن در فرهنگ و هنر، ش 9(4): 541-560.
- سمیعی، ح. (1382). ساخت، اعتباریابی و هنجاریابی پرسشنامه ترسهای پیش از ازدواج در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات.
- سیف‌زاده، ع. و ع. قنبری برزبان (1393). «بررسی عوامل مؤثر بر تکرش دانشجویان در خصوص ازدواج». مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ش 15: 109-111.
- طیبی‌نیا، موسی (1393). «میزان تمایل جوانان به ازدواج و شناسایی موانع و مشکلات آن». مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ش 15: 86-63.
- عباسی شوازی، پریسا (1395). «بررسی علل افزایش سن ازدواج دختران با تکیه بر تغییرات سبک زندگی». تحقیقات جدید در علوم انسانی، سال دوم، ش 3 پیاپی: 59-33.
- علامه، سید فرید (1397). «بررسی روابط چندگانه ترسهای پیش از ازدواج بر اساس شخصیت‌شناسی (اینباگرام) و مهارتهای ارتباطی». اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان‌شناسی ایران. تهران: مرکز بین‌المللی همایشها و سمینارهای توسعه پایدار علوم جهان اسلام.
- کاظمی پور، شهلا (1384). «تحول سن ازدواج در ایران و عوامل جمعیتی مؤثر بر آن». پژوهش زنان، ش 3.

216 ♦ اثربخشی آموزش مبانی دینی و روان‌شناختی ازدواج در بستر ...

- محمودیان، حسین و احمد دوراهیکی (1391). «عوامل مؤثر بر وضعیت ازدواج دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تهران». *تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی*، ش 4 (62): 103-131.
- مولائی، سیما و آناهیتا تاشک (1395). «تبیین تاب‌آوری روان‌شناخت بر پایه‌ی تپهای نه‌گانه‌ی شخصیت (بیناگرام) و مهارت‌های ارتباطی». *شخصیت و تفاوت‌های فردی*، ش 5 (12): 83-83.
- نصری، صادق؛ راضیه حیدری بافقی و جمشید جراره (1386). «ویژگی‌های شخصیتهای، باورهای غیر منطقی و مهارت‌های ارتباطی به عنوان پیش‌بینی‌های عملکرد شغلی مشاوران مدرسه». *مشاوره کاربردی*، ش 117: 46-27.
- Abbasi Shavazi, Parisa (2016). "A Study of the Causes of Increasing the Age of Marriage in Girls Based on Lifestyle Changes". *New Research in the Humanities*, Second Year, Issue 3: 33-59.
- Abu Torabi, Bint Al-Huda & Fahimeh Namdarpour (2017). "Predicting the Fear of Marriage Based on Self-Segregation and its Dimensions in single Girls Aged 25-45 in Najafabad City, 2015-2016". *3rd National Conference on New Studies and Research in the Field of Educational Sciences and Psychology of Iran*. Qom: Soroush Hekmat Mortazavi Islamic Studies and Research Center.
- Akbari, Rahman (2013). "Why the Age Gap between Children and Parents should not be Large". *Qatre Newsletter*.
- Allameh, Seyed Farid (2018). "A Study of Multiple Relationships of Pre-Marital Fears Based on Personality (Iniagram) and Communication Skills". *First National Conference on Sustainable Development in Educational Sciences and Psychology of Iran*. Tehran: International Conference Center and Conference on Sustainable Development of Islamic World Sciences.
- Cherlin, A. (2009). *Marriage, Divorce, Remarriage*. Harvard University Press.
- Christensen-Nugues, C. (2019). "Force, Fear and Consent to Marriage: Theory and Practice in Late Medieval Europe". *Dealing with Marriage Disputes in Late Medieval Europe* (p. 1-1).
- Corno, L.; N. Hildebrandt & A. Voena (2017). *Age of Marriage, Weather Shocks, and the Direction of Marriage Payments* (No. w23604). National Bureau of Economic Research.
- Curtis, J.M. & V.M. Susman (1994). "Factors Related to Fear of Marriage". *Psychological Reports*, 74(3): 859-863.
- Eskandari Cherati, Azar (2008). "A Study of Social Factors Affecting the Delay of Marriage Age in Iran with Emphasis on Golestan Province", *Ashtian Azad University Sociology Quarterly*, Year 4, Issue 3.
- Freedman, R. & J.Y. Takeshita (2015). *Family Planning in Taiwan: An Experiment in Social Change*. Princeton University Press.
- González-Val, R. & M. Marcén (2018). "Unemployment, Marriage and Divorce". *Applied Economics*, 50(13): 1495-1508.

- Gottman, J. & R.W. Levenson (2000). "The Timing of Divorce: Predicting when a Couple Will Divorce over a 14-year Period". *Journal of Marriage and Family*, 62: 737-745.
- Haines, J.L. (2005). **Fear of the Queer Marriage: The Nexus of Transsexual Marriages and US Immigration Law**. NY City L. Rev., 9, 209.
- Haley, J. (2017). "Marriage Therapy". *Experimentation and Innovation in Psychotherapy*, 189.
- Imanzadeh, A. & S. Alipour (2017). "Lived Experiences of Married Women in The Early Marriage Problems". *Scientific Research Quarterly of Woman and Culture*, 8(30): 31-46.
- Imanzadeh, A.; S. Mohammadzadeh & S. Alipour (2017). "Lived Experiences of Graduate Students of Tabriz University for Delayed Marriage: A Phenomenological Research". *Journal of Woman in Culture Arts*, 9(4): 541-560. doi: 10.22059/jwica.2017.233986.877
- Imanzadeh, Ali (2020). "Extensive Experiences of Graduate Students of Tabriz University from Gamafobia or Fear of Marriage: A Phenomenological Study", *Quarterly Journal of New Psychological Research, University of Tabriz* (Printed for Spring)
- Jones, M.E. (2004). "Not 'When to Marry' but 'Whether to Marry': The Changing Context of Marriage Decisions in East and Southeast Asia". In: G.W. Jones & K. Ramdas (Eds). *Untying the Knot: Ideal and Reality in Asian Marriage*. Singapore: Asia Research Institute, National University of Singapore.
- Kazemipour, Shahla (2014). "The Evolution of the Age of Marriage in Iran and the Demographic Factors Affecting it". *Women's Research (Women in Development & Politics)*, No. 3.
- Mahmoudian, Hossein & Ahmad Dorahaki (2012). "Factors Affecting the Marriage Status of Graduate Students at the University of Tehran". *Social Analysis of Social Order and Inequality*, 4 (62): 103-131.
- Memani, P. & V.A. Mathitti (2016). "Comparative Study of the Marital Attitudes of Students from Divorced, Intact and Single Parent Families". *University of Western Cape*; 2003 [updated 2016; cited 2015]. Available from: <http://etduwe.ac.za./index.php>.
- Molayi, Sima & Anahita Tashk (2016). "Explaining the Resilience of Psychology Based on the Nine Personality Types (Iniagram) and Communication Skills". *Personality Quarterly and Individual Differences*, 5(12): 83-89.
- Nasri, S.; R. Heydari Bafghi & J. Jararh (2017). "Personality Characteristics, Irrational Beliefs, and Communication Skills as Predictors School Counselors' Job Performance". *Biannual Journal of Applied Counseling*, 7(1): 27-46.

- Nietzel, M.T. & M.J. Harris (2016). "Creative Ways to Keep Romance Alive". Retrieved 2008 [updated 2016; cited 2015]. Available from: <http://www.heartnhome.com>.
- Olson, D.H.; D.G. Fournier & J.M. Druckman (1987). **Counselor's Manual for Prepare/Enrich** (Rev. ed). Minneapolis, MN: PREPARE/ENRICH.
- Pośnik, M.B. (2018). **The Institution of Marriage in Polish Law and Obstacles in Entering into Marriage**. Doctoral Dissertation. Zakład Prawa Administracyjnego i Nauki o Politykach Publicznych.
- Rajabi, G.; O. Mahmoudi, K. Aslani & A. Amanollahi (2017). "Effectiveness of Premarital Education Program Based on Premarital Interpersonal Choices and Knowledge Program in Reducing Fear of Marriage and Increasing the Marriage Motivation of Single Students". *Journal of Kermanshah University of Medical Sciences*, 21(3): 108-114.
- Samiei, H. (2003). **Construction, Validation and Standardization of Premarital Fear Questionnaires among Students of Public Universities in Isfahan**. Master's Thesis in Clinical Psychology. Isfahan University of Research Sciences.
- Schweizer, V. (2018). "Marriage Rate in the US: Geographic Variation, 2017". Family Profiles, FP-18-20. Bowling Green, OH: National Center for Family & Marriage Research. <https://doi.org/10.25035/ncfmr/fp-18-20>.
- Seifzadeh, A & A. Ghanbari Barzian (2014). "Investigating the Factors Affecting Students' Attitudes Towards Marriage". *Quarterly Journal of Youth Sociological Studies*, 15: 109-111.
- Strong, Bryan (2008). **The Marriage and Family Experience**. Thomson Higher Education, 10 Davids Drive, Belmont, C.A. 94002-3098.
- Sudhir, H.; T. Kale & S. Shrivastava (2013). "The Enneagram System for Enhancing Workplace Spirituality". *Journal of Management Development*, Vol. 22 Issue: 4: 308-328.
- Świercz, P. (2019). "The Marriage from the Perspective of Political Philosophy". *Horyzonty Polityki*, 10(30): 39-64.
- Taybi Nia, Musa (2014). "The Rate of youth's Desire for Marriage and the Identification of its Obstacles and Problems". *Quarterly Journal of Youth Sociological Studies*, 15: 63-86.

